

**Στο δέντρο του ερημίτη:
το μυθιστόρημα της μεσοπολεμικής Αλεξανδρούπολης**

Παρότι δεν συγκροτήθηκε ποτέ οργανωμένη λογοτεχνική ομάδα στην Αλεξανδρούπολη με συλλογικές παρεμβάσεις ή εκδόσεις μακρόβιων περιοδικών, ωστόσο η πόλη διαθέτει τον δικό της λογοτεχνικό μύθο. Η Αλεξανδρούπολη, όπως είχαμε την ευκαιρία να υποστηρίξουμε και αλλού,¹ μυθοποιείται ως ένα βαθμό από τη λογοτεχνία της και τελικά αποκτά ένα διαφορετικό λογοτεχνικό πρόσωπο, που εμπεριέχει αλλά και επανατροφοδοτεί με συμβολικές διαστάσεις την πραγματική κοινωνική της υπόσταση. Παρατηρούνται δύο ευδιάκριτες κατηγορίες εντόπιων λογοτεχνικών κειμένων, ιδίως στην πεζογραφία: στη μία η πόλη πρωταγωνιστεί ως αθέατος λογοτεχνικός ήρωας και μετατρέπεται σε κεντρικό μύθο του αφηγηματικού σύμπαντος ενώ στη δεύτερη, χωρίς να ελλείπει, λειτουργεί απλώς ως σκηνικό, που ίσως θα μπορούσε να αντικατασταθεί από οποιαδήποτε άλλη επαρχιακή πόλη. Η ένταξη των κειμένων σε κάποια από τις παραπάνω ομάδες δεν είναι εντελώς άσχετη από το αν οι λογοτέχνες εξακολουθούν να ζουν στην Αλεξανδρούπολη ή έχουν μετοικήσει. Ο ισχυρός νόστος των ξενιτεμένων τους προσανατολίζει, συνήθως, στην πρώτη και η σύγκρουση ή η τριβή με τα πράγματα της πόλης τοποθετεί τους παραμείναντες στη δεύτερη.

Η πιο χαρακτηριστική και γνωστή περίπτωση μυθοποίησης της Αλεξανδρούπολης και ανάδειξής της σε πρωταγωνιστή της διήγησης είναι το μυθιστόρημα *Στο δέντρο του ερημίτη* της Σοφίας Κλήμη – Παναγιωτοπούλου. Η συγγραφέας έζησε στην Αλεξανδρούπολη έως το 1974 και έπειτα εγκαταστάθηκε στην Πάτρα.² Αναπτύχθηκε λογοτεχνικά μέσα στο κλίμα της μεταπολεμικής περιόδου, όπου ακόμα ήταν νωπά τα τραύματα και οι πληγές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου. Το συγκεκριμένο μυθιστόρημα είναι το τρίτο στη σειρά πεζογραφικό της έργο και πρωτοεκδόθηκε στην Πάτρα το 1980. Τα εξωτερικά αυτά δεδομένα τοποθετούν ευνόητα την πεζογράφο και το μυθιστόρημά της στην πρώτη κατηγορία γηγενών λογοτεχνών της Αλεξανδρούπολης, στους ξενιτεμένους που επιστρέφουν με νοσταλγία, μέσω της γραφής, στην πόλη των παιδικών τους χρόνων και την καθιστούν αφανή ήρωα των αφηγήσεών τους. Πράγματι αυτό συμβαίνει από κάθε πλευρά *Στο δέντρο του ερημίτη* καθώς η πλοκή είναι σχεδόν ανύπαρκτη και υπηρετεί εξ ολοκλήρου την βασική πρόθεση της συγγραφέως να μιλήσει για τον γενέθλιό της τόπο και να καταθέσει τη βιωματική της σχέση με την ιδιαίτερή της πατρίδα.

¹ Θ.Β. Κούγκουλος, «Εν-τόπια κείμενα της Αλεξανδρούπολης», *Βορέας* 8 (Ιανουάριος 2006), σσ. 67-68.

² Θ. Μουσόπουλος, «Συνοπτική Ιστορία Θρακικής Λογοτεχνίας», *Θρακική Επετηρίδα* 3 (1982), σ. 200.

Η δεσπόζουσα θέση της εντοπιότητας δηλώνεται ήδη από τα περικειμενικά στοιχεία του μυθιστορήματος. Ο τίτλος *Στο δέντρο του ερημίτη* παραπέμπει ευθέως στο οθωμανικό τοπωνύμιο της Αλεξανδρούπολης Δεδεαγάτς = το δέντρο του ερημίτη, διότι σύμφωνα με την προφορική παράδοση πριν τη δημιουργία της πόλης μόναζε στην περιοχή ένας οθωμανός ιερωμένος³, το δέντρο του οποίου σωζόταν στην παραλία έως το 1950. Επομένως στην πράξη ο τίτλος θα μπορούσε να «μεταφραστεί» ως εξής: Στην Αλεξανδρούπολη. Επιπλέον το ίδιο το δέντρο στην αφήγηση δεν εκπροσωπεί μόνο την πόλη αλλά την μετουσιώνει σε συλλογικό υποκείμενο που δρα και πάσχει· μεταφέρει όλον τον πόνο της ιστορικής πορείας της πόλης:

Το δέντρο του ερημίτη, φορά τη λευκή φορεσιά του χειμώνα, απλώνει τα ξεγυμνωμένα κλαδιά του και γελά με τις νιφάδες του χιονιού – τόσο εφήμερες. Στέκει ατάραχο, αιώνιο, πολύπειρο και μετρά το χρόνο που κυλά πάνω στη φλούδα του, αφουγκράζεται τους χυμούς να κοιμούνται στο κορμί του, περιμένοντας τον ξυπνημό τους. (σ. 93)

Εξάλλου και στον πρόλογο η συγγραφέας αποκαλύπτει χωρίς περιστροφές την υπονοούμενη θεματική της: *Οι μνήμες που μυθοποιούνται κι εξωραϊζονται απ' τα χρόνια και την απόσταση, γίνονται αγαπημένοι συμβουλάτορες του νου και της καρδιάς.* Άρα πρόκειται ξεκάθαρα για ένα βιβλίο μνήμης του γενέθλιου τόπου και της άδολης παιδικής ηλικίας.

Τυπικά η υπόθεση παρακολουθεί τον λιτό βίο μιας μικροαστικής οικογένειας, της Νικολέτας και του Αντώνη, με το δύσκολο μέγιστο των παιδιών, τις επαφές με τον συγγενικό και κοινωνικό περίγυρο, τις λύπες και τις χαρές που τους φέρνει η ζωή. Όμως η εστίαση στα τεκταινόμενα της οικογένειας δεν είναι παρά φαινομενική. Αποτελεί μονάχα την επιφάνεια της διήγησης. Στο βάθος το θέμα είναι η γενέθλια πόλη. Με φόντο τα προβλήματα και τις συνθήκες των δύο συζύγων αποτυπώνεται γλαφυρά η ιστορική διαδρομή της Αλεξανδρούπολης και το εθιμογραφικό – λαογραφικό υπόστρωμα του πληθυσμού της. Για παράδειγμα εκτυλίσσονται διάφορα επεισόδια τη Μεγαλοβδομάδα ή κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών τοπικών πανηγυριών που βέβαια κύριο στόχο έχουν να επιτρέψουν στον αφηγητή να περιγράψει τον λαογραφικό πλούτο της πολυπολιτισμικής κοινωνίας της πόλης.

Σ' αυτό το μοντέλο, της έμμεσης πλην σαφούς ανάδυσης του προσώπου της Αλεξανδρούπολης, υπακούει και η οργάνωση του χρόνου στο μυθιστόρημα. Σταδιακά η ιστορία διατρέχει όλες τις εποχές του έτους, από το χειμώνα έως το φθινόπωρο, ώστε να εμποτιστεί αβίαστα το κείμενο από μαρτυρίες και νύξεις για τον εθιμικό κύκλο των κατοίκων της ακριτικής πόλης. Παράλληλα η εναλλαγή των εποχών συμβαδίζει με μία αργόσυρτη κλιμάκωση του χρονικού άξονα, ο οποίος περιλαμβάνει το διάστημα από την απελευθέρωση της πόλης το 1920 έως την κήρυξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στις 28 Οκτωβρίου 1940. Ωστόσο, η αφήγηση ενίοτε λοξοδρομεί με αναλήψεις και στο οθωμανικό παρελθόν του Δεδεαγάτς. Τελικά μ' αυτόν τον τρόπο αναπαρίσταται λογοτεχνικά ολόκληρος ο μεσοπόλεμος στην

³ Σαρπηδών, «Θρακικά Αναμνήσεις. Το Δεδεαγάτς», *Θρακική Επετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* (1897), σ. 311.

Αλεξανδρούπολη, μ' άλλα λόγια οτιδήποτε σφράγισε ή διαμόρφωσε την ξεχωριστή της φυσιογνωμία ως μια πολυεθνική πόλη στην νεότερη ελληνική ιστορία και σταθερά καταστράφηκε χωρίς ίχνος ενοχής στα μεταπολεμικά και μεταπολιτευτικά χρόνια. Από αυτήν την άποψη το μυθιστόρημα *Στο δέντρο του ερημίτη* συνιστά την κατεξοχήν μεσοπολεμική τοιχογραφία της πόλης και κομβικό σημείο στη λογοτεχνική της μυθοποίηση. Συνέχεια της μυθοποιητικής εκδοχής της Αλεξανδρούπολης στον χρόνο μπορούν να εκληφθούν η συλλογή διηγημάτων του Γ. Σταυρίδη *Το φεγγάρι ήτανε μισό*⁴ και η νουβέλα της Ε. Σκάβδη *Εκείνη η πόλη ...*,⁵ που παραλαμβάνουν το νήμα της Σοφίας Κλήμη – Παναγιωτοπούλου και το επεκτείνουν στην περίοδο από τον Εμφύλιο έως τη Μεταπολίτευση, δηλαδή στην τελευταία ίσως εποχή στην οποία η Αλεξανδρούπολη διεκδίκησε ένα ιδιότυπο και ιδιόκτητο ύφος και χρώμα.

Εντούτοις η πρωταγωνίστρια Αλεξανδρούπολη στο μυθιστόρημα *Στο δέντρο του ερημίτη* δεν αναφέρεται ρητώς. Πουθενά δεν εισχωρεί στην αφήγηση το τοπωνύμιό της, πέρα βέβαια από την παράφραση του τίτλου. Όμως αυτή η εσκεμμένη αποσιώπηση επισκιάζεται από πληθώρα τοπογραφικών λεπτομερειών που καθιστούν οικεία την ατμόσφαιρά της πόλης στον αναγνώστη ο οποίος έχει περπατήσει τους δρόμους και τις γειτονιές της. Η τεχνική αυτή επαναλαμβάνεται και στον Γ. Σταυρίδη, δηλώνοντας το εύρος της λογοτεχνικής παρουσίας της Σοφίας Κλήμη – Παναγιωτοπούλου στη λογοτεχνία της Αλεξανδρούπολης. Περίσσεια τοποθεσιών ή κτιρίων (π.χ. Έβρος, Απολλωνιάδα, Καραγατσιανά, τσιμεντένια, Φάρος, Αη-Νικόλας, Αγ. Μαρίνα, Αγ. Παρασκευή, Αγ. Ιωσήφ, Μάκρη, Κόκκινα, ξενοδοχείο Μητρόπολις) και ανθρωπωνυμίων (π.χ. Βαγενάς, Αδάμ, Θεωρικός, Γιορδαμλής, Λεονταρίδης, Ποιμενίδης, μητροπολίτης Γερβάσιος) δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για την ταυτότητα του άστεως που προβάλλει ως κεντρικός ήρωας.

Η Σοφία Κλήμη – Παναγιωτοπούλου και το μυθιστόρημά της *Στο δέντρο του ερημίτη* διαδραματίζει εξέχοντα ρόλο στη λογοτεχνία της θρακικής εντοπιότητας. Η μυθοποίηση της Θράκης στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία σηματοδοτείται από το έργο του Γεωργίου Βιζυηνού, ωστόσο η μεταγενέστερη συσσώρευση ποίησης και πεζογραφίας που αναδεικνύει τη θρακική ιθαγένεια προκαλεί επιτακτικά πλέον την προσοχή της φιλολογικής έρευνας.

⁴ Θ.Β. Κούγκουλος, «Οι μικρές και σκοτεινές ιστορίες του Γιώργου Σταυρίδη», *Φηγός* 12 (Φθινόπωρο 2001- Χειμώνας 2002), σσ. 201-208.

⁵ Θ.Β. Κούγκουλος, «Η μυθοποίηση του γενέθλιου τόπου: σχόλια στην πεζογραφία της Ελένης Σκάβδη», *Ενδοχώρα* 77 (Νοέμβριος 2001), σσ. 137-145.